

Φύλο και εκπαίδευση: Απόψεις εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής

<https://doi.org/10.69685/JEAR2175>

Κατσάπη Ροδέα

Εκπαιδευτικός ΠΕ60, Υποψήφια Διδάκτωρ Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής Α.Π.Θ.
rkatsapi@gmail.com

Μπέλτση Μαρία Κονδυλένια

Απόφοιτη Σχολής Επιστημών Αγωγής, Mediterranean College Thessaloniki
mariabeltsi@gmail.com

Περίληψη

Το ζήτημα των έμφυλων στερεοτύπων αποτελεί μια από τις σημαντικότερες σύγχρονες προκλήσεις, καθώς συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας δίκαιης, ισότιμης και ασφαλούς κοινωνίας. Η διαιώνιση των έμφυλων στερεοτύπων εντοπίζεται σε διάφορους τομείς, όπου η εκπαίδευση θεωρείται μία από τους σημαντικότερους. Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο να εξετάσει τα έμφυλα στερεότυπα, την ισότητα των φύλων και τον έμφυλο διαχωρισμό στην εκπαίδευση από τη ματιά των εκπαιδευτικών, καθώς και τη συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος στη μετάδοση και ενίσχυση των έμφυλων στερεοτύπων και την αναγκαιότητα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Η συγκεκριμένη μελέτη χρησιμοποιεί ποιοτική μεθοδολογία μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων με δεκαέξι παιδαγωγούς προσχολικής ηλικίας στην Ελλάδα, ακολουθώντας δεοντολογικές κατευθυντήριες γραμμές. Μέσα από τη θεματική ανάλυση, τα αποτελέσματα της έρευνας εστιάζουν στην αναγκαιότητα συνεχούς επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, καθώς και συνεργασία αυτών με τις οικογένειες των μαθητών για τη δημιουργία ενός σχολικού περιβάλλοντος που προάγει την ισότητα και την εξάλειψη των έμφυλων ανισοτήτων από την προσχολική ηλικία.

Λέξεις κλειδιά: Στερεότυπα, Ισότητα Φύλων, Προσχολική Εκπαίδευση.

Εισαγωγή

Η παρούσα ερευνητική εργασία εξετάζει το ζήτημα των έμφυλων στερεοτύπων, της ισότητας και του έμφυλου διαχωρισμού στην εκπαίδευση, τη συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος στη μετάδοση των έμφυλων αντιλήψεων, καθώς και εκείνη της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών. Το ζήτημα της ισότητας και του έμφυλου διαχωρισμού στην εκπαίδευση αποτελεί ένα σημαντικό και πολύπλοκο θέμα με πολλές διαστάσεις. Η εκπαίδευση διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στη διαδικασία κοινωνικοποίησης, καθώς προσφέρει στα παιδιά ένα περιβάλλον όπου διαμορφώνονται και αναπαράγονται κυρίαρχες αντιλήψεις σχετικά με το φύλο και τους κοινωνικούς ρόλους τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι μαθησιακές εμπειρίες και οι διαφυλετικές αλληλεπιδράσεις επηρεάζουν την ανάπτυξη ταυτοτήτων και στάσεων. (Ψίλου, 2015; Αγγελή, 2018). Οι αλλαγές στη κοινωνία και οι αντιλήψεις για τη σημασία του φύλου, οδήγησαν στην εισαγωγή σπουδών φύλου στα πανεπιστήμια και την δημιουργία επιτροπών ισότητας φύλου για τη διασφάλιση της ισότητας και τη καταπολέμηση του σεξισμού (Murphy, 2022). Σημαντικά πανεπιστήμια όπως το Πανεπιστήμιο Αθηνών και το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης προσφέρουν τέτοια προγράμματα, που εστιάζουν στη θεωρία φύλου, τη γυναικεία ιστορία και τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων. Για παράδειγμα, το Τμήμα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών έχει εισαγάγει μαθήματα σχετικά με τις θεωρίες φύλου εστιάζοντας σε καίρια ζητήματα, όπως η βία κατά των γυναικών και η αναπαράσταση φύλου στα ΜΜΕ (Harris, 2021). Παράλληλα η Επιτροπή Ισότητας Φύλου του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, έχει αναπτύξει δυναμικές πρωτοβουλίες που περιλαμβάνουν έργα που προάγουν τη συμμετοχή των γυναικών σε παραδοσιακά ανδροκρατούμενους τομείς, όπως η μηχανική και η πληροφορική (Koulouri, 2018). Αυτό αποδεικνύει τη σημασία που καταλαμβάνει η ισότητα

στη σύγχρονη κοινωνία και σε συνδυασμό με τον εντοπισμό ερευνητικού κενού για το συγκεκριμένο θέμα, αποτελεί αφορμή για τη πραγματοποίηση της παρούσας έρευνας και τη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών. Μέσω αυτής της ερευνητικής προσπάθειας, γίνεται αντιληπτή η σημασία του οικογενειακού περιβάλλοντος στη διάδοση και την υιοθέτηση έμφυλων στερεότυπων στα παιδιά.

Παρά το ερευνητικό ενδιαφέρον που επικεντρώνεται στον παράγοντα του φύλου στην εκπαίδευση, υπάρχει έλλειψη ερευνών σχετικά με τις αντιλήψεις και τις πεποιθήσεις των Ελλήνων εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής για το φύλο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Οι περισσότερες υπάρχουσες μελέτες επικεντρώνονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στις ανώτερες βαθμίδες. Επίσης, εστιάζουν κυρίως στη θέση των εκπαιδευτικών, όπως αναφέρουν οι Ψιλού (2015) και Αγγελή (2018). Συνεπώς, υπάρχει ανάγκη για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Τα νέα ερευνητικά αποτελέσματα θα συμβάλουν στην εξέλιξη των εκπαιδευτικών πρακτικών και στην εξάλειψη των έμφυλων διακρίσεων. Τέλος, η ένταξη σπουδών φύλου στα πανεπιστήμια ενισχύει την κατανόηση των κοινωνικών ανισοτήτων και προωθεί την ισότητα των φύλων, αναδεικνύοντας τη σημασία του φύλου στην κοινωνία και στην εκπαίδευση. Δεκαέξι εκπαιδευτικοί καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήματα που αφορούν το δικό τους οικογενειακό περιβάλλον και την επιρροή αυτού στις αντιλήψεις τους περί φύλου και ισότητας και ερωτήματα που σχετίζονται με το φύλο και την εκπαίδευση. Η έρευνα αυτή διενεργήθηκε μέσω της ποιοτικής μεθόδου, με εργαλείο τη συνέντευξη, η οποία εξυπηρετεί ποικίλους ερευνητικούς σκοπούς και περιλαμβάνει ερωτήσεις που επιτρέπουν την ελεύθερη έκφραση. Μέσω της ποιοτικής έρευνας και συγκεκριμένα της αξιοποίησης ημι-δομημένων συνεντεύξεων δίνεται η δυνατότητα στις συμμετέχουσες και τους συμμετέχοντες να διατυπώσουν τις απόψεις, τις εμπειρίες και τις πεποιθήσεις τους. Η ημι-δομημένη μορφή συνέντευξης διευκολύνει την κατανόηση των σύνθετων αντιλήψεων και των κοινωνικών κατασκευών που σχετίζονται με το φύλο και την ισότητα, προσφέροντας εξατομικευμένη προσέγγιση, ελευθερία έκφρασης και κατανόηση Κοινωνικών Δομών (Gubrium & Holstein, 2001).

Φύλο, ταυτότητα και έμφυλοι ρόλοι

Η έννοια του «φύλου» περιλαμβάνει δύο κύριες διαστάσεις: τη «κοινωνική» και «βιολογική» (National Academies of Sciences et al., 2022; Torgrimson and Minson, 2005). Η βιολογική διάσταση του φύλου αναφέρεται στις φυσικές διαφορές μεταξύ αρσενικού και θηλυκού, ενώ η κοινωνική διάσταση περιλαμβάνει χαρακτηριστικά και ρόλους που αποδίδει η κοινωνία στο κάθε φύλο (Hammed and Shukri, 2014; National Academies of Sciences et al., 2022). Το κοινωνικό φύλο (gender) αποτελεί κοινωνικό και πολιτισμικό κατασκεύασμα, καθώς και οι έμφυλοι ρόλοι και τα στερεότυπα, τα οποία καθορίζουν τις αναμενόμενες στάσεις και συμπεριφορές των ανδρών και των γυναικών μιας κοινωνίας (Stewart, et al. 2021; Κιούση, Φλωράκος και Παπακίτσος, 2017). Στην εκπαίδευση, παραδείγματα περιλαμβάνουν τη διαμόρφωση κοινωνικών ρόλων μέσω παιχνιδιών που συχνά προτείνονται διαφορετικά σε αγόρια και κορίτσια (Weisgram, 2022) καθώς και τη σημασία του διαχωρισμού «βιολογικού» και «κοινωνικού» φύλου στα σύγχρονα κινήματα για τα δικαιώματα LGBTQ+, τα οποία επηρεάζουν τις εκπαιδευτικές πολιτικές και πρακτικές (Hooks, 2000). Τα στερεότυπα, τα οποία αποτελούν έναν τρόπο ανοχής της διαφορετικότητας των ανθρώπων μιας κοινωνίας, ενισχύονται από διάφορους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες και επηρεάζουν σημαντικά τη διαμόρφωση των αντιλήψεων των παιδιών για το φύλο από τη νεαρή ήδη ηλικία (Aina and Cameron, 2011; Martin and Ruble, 2004). Όσον αφορά στη ταυτότητα του φύλου, αυτή αποτελεί την εσωτερική αίσθηση του ατόμου για το φύλο του, η οποία δεν είναι πάντα σύμφωνη με το φύλο που αποδόθηκε κατά τη γέννηση (Burn, 2016; Currah and Miller, 2000). Η προσωπική αυτή αίσθηση του εαυτού δεν είναι πάντοτε εμφανής στους άλλους, και διαμορφώνεται από ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

Εκπαίδευση, εκπαιδευτικοί και έμφυλος διαχωρισμός στα σχολεία

Η προσχολική εκπαίδευση παρέχει ένα θεμελιώδες πλαίσιο όπου λειτουργούν κυρίαρχες ιδεολογίες και αποτελεί ένα σύστημα μέσα στο οποίο επιβιώνουν και αναπτύσσονται διακρίσεις φύλου (Κοτρωνίδου, 2012). Οι ακαδημαϊκές προσδοκίες μπορεί να διαφέρουν ανάλογα με το φύλο, με τα κορίτσια συχνά να ενθαρρύνονται σε τομείς όπως οι τέχνες και οι ανθρωπιστικές επιστήμες, ενώ τα αγόρια προς τις θετικές επιστήμες. Αυτή η κατηγοριοποίηση οδηγεί σε περιορισμένες ευκαιρίες και περιθωριοποίηση, εντείνοντας τους παραδοσιακούς ρόλους και τις κοινωνικές αντιλήψεις. Επιπλέον, οι ταυτότητες φύλου που δεν εναρμονίζονται με τα δυαδικά πρότυπα συχνά αποκλείονται και περιθωριοποιούνται, ενισχύοντας την ανισότητα (Bourdieu, 2001). Η εικόνα του εαυτού του παιδιού και ο τρόπος που αυτοπροσδιορίζεται απορρέουν από την εκτίμηση των άλλων και μάλιστα των «σημαντικών άλλων» (λ.χ. κηδεμόνες, φροντιστές, φίλοι). Ανάμεσα σε αυτούς βρίσκονται και οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι συμβάλλουν σημαντικά στην αυτοαντίληψη του παιδιού και στη διαμόρφωση στάσεων, αξιών και αντιλήψεων (Ψίλου, 2015; ELECT, 2014; Rogosic, Maskalan and Krznar, 2020; Κοτρωνίδου, 2012). Η διαπίστωση αυτή αναδεικνύει τη σημαντικότητα των εκπαιδευτικών και του ρόλου τους στην αυτοαντίληψη των παιδιών και στη διαιώνιση των στερεοτύπων του φύλου.

Με βάση τις υπάρχουσες μελέτες, πολλοί εκπαιδευτικοί παρουσιάζουν στερεοτυπικές αντιλήψεις και πρακτικές αντιμετώπισης των μαθητών. Σύμφωνα με τη Τζιμποπούλου (2022) και τη Ψιλού (2015), διαπιστώθηκε η υποδόρια και ασυνείδητη υιοθέτηση και διασπορά στερεοτύπων των εκπαιδευτικών και οι βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις σχετικά με τις διαφορές των φύλων, παρά την προσπάθεια των ίδιων για ίση μεταχείριση και αντιμετώπιση του συνόλου των μαθητών. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τα έμφυλα στερεότυπα βασίζονται στις βιολογικές διαφορές των φύλων, ενισχύοντας την πεποίθηση ότι αγόρια και κορίτσια διαθέτουν διαφορετικές δεξιότητες και χαρακτηριστικά (Αγγελή, 2018· Martin et al., 2014· Gansen, 2019· Ψιλού, 2015). Για παράδειγμα, τα αγόρια περιγράφονται ως πιο άτακτα, ζωηρά και επιθετικά (Αγγελή, 2018· Gansen, 2019), ενώ τα κορίτσια ως ήσυχα, ευαίσθητα και πειθαρχημένα (Αγγελή, 2018· Τζιμποπούλου, 2022). Οι εκπαιδευτικοί τείνουν να έχουν διαφορετικές προσδοκίες για τα δύο φύλα, εφαρμόζοντας διαφορετικές πρακτικές πειθαρχίας (Gansen, 2019· Martin et al., 2014· Olaiya and Petronella, 2011). Συγκεκριμένα, αναμένουν υψηλότερες επιδόσεις από τα κορίτσια και επαινούν την εμφάνιση και την τακτικότητά τους, ενώ για τα αγόρια επαινούν τη δύναμη και τις ακαδημαϊκές επιδόσεις (Rogosic et al., 2020). Επιπλέον, η κακή συμπεριφορά ερμηνεύεται διαφορετικά: η τάση των αγοριών για πάλη θεωρείται φυσιολογική, ενώ στα κορίτσια αντιμετωπίζεται ως ανάρμοστη (Gansen, 2019). Αυτές οι στερεοτυπικές προσδοκίες μπορούν να επιδράσουν αρνητικά στην αυτοπεποίθηση των παιδιών στην τάξη, καθώς τα κορίτσια μπορεί να νιώθουν πίεση να διατηρούν την "ιδανική" εικόνα τους, ενώ τα αγόρια μπορεί να αισθάνονται υποχρεωμένα να εκφράζουν την επιθετικότητα ή τη ζωηράδα τους, περιορίζοντας τη δυνατότητά τους για κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη.

Όσον αφορά στις πρακτικές και στη χρήση όρων φύλου εντός του σχολικού πλαισίου από τους εκπαιδευτικούς φαίνεται πως και εκεί δεν απουσιάζει η στερεότυπη μεταχείριση των παιδιών (Olaiya and Petronella, 2011; Αγγελή, 2018). Μία πρόσφατη έρευνα που εξετάζει τη γλώσσα και τη χρήση όρων φύλου στο σχολικό πλαίσιο είναι η μελέτη των Garzia et al. (2022), η οποία αναλύει την επίδραση της γλώσσας και των εκφράσεων που χρησιμοποιούνται στις τάξεις στην αναπαραγωγή στερεοτύπων φύλου. Η έρευνα διαπίστωσε ότι η χρήση αντωνυμιών και επιθέτων με ανδρικές αναφορές προτιμάται, ενώ οι γυναικείες αναφορές είναι συχνά υποτιμητικές ή περιβαλλόμενες με αρνητική χροιά. Οι έμφυλες διαφορές είναι εμφανείς στη διαρρύθμιση του σχολικού χώρου, ο οποίος διαμορφώνεται έτσι ώστε να ενισχύει στερεοτυπικές δραστηριότητες ανά φύλο. Αυτή η κατανομή περιορίζει το συμβολικό παιχνίδι και ενθαρρύνει τη συμμόρφωση στα κυρίαρχα κοινωνικά πρότυπα μέσω μιμητικής μάθησης. Στην προσχολική εκπαίδευση, οι εκπαιδευτικοί επιδεικνύουν διαφορετικές

προσεγγίσεις ανά φύλο στο παιχνίδι, με τους νεότερους να έχουν πιο ισότιμες απόψεις για τους ρόλους των φύλων. Αντίθετα, οι παλαιότεροι, ιδιαίτερα όσοι είναι πιο αφοσιωμένοι σε θρησκευτικούς θεσμούς, τείνουν να επιδεικνύουν πιο συντηρητικές και λιγότερο ισότιμες συμπεριφορές (Blake et al., 2015).

Με βάση όλα όσα διατυπώθηκαν παραπάνω, γίνεται αντιληπτή η διαχρονικότητα και η σημαντικότητα του φύλου στην εκπαίδευση, καθώς τα παιδιά αναπτύσσονται και διαμορφώνουν μια εικόνα γύρω από την κοινωνική τους ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά που τους έχουν αποδοθεί. Για την προώθηση της ισότητας, την καταπολέμηση των στερεοτύπων και την ενίσχυση της εκπαιδευτικής διδασκαλίας, είναι σημαντικό να κατανοηθούν οι προκαταλήψεις που εντοπίζονται στον σχολικό χώρο και να αποκαλυφθούν οι ανισότητες. Η παρούσα έρευνα, επιδιώκει να επιτύχει το παραπάνω μέσω της μελέτης των απόψεων, των αντιλήψεων και των πρακτικών των ίδιων των εκπαιδευτικών.

Μεθοδολογία έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τις απόψεις των εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής αναφορικά με την ταυτότητα και τον ρόλο των φύλων και πώς αυτό έχει επηρεάσει τον δικό τους ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Επιμέρους στόχοι της εργασίας είναι η διερεύνηση:

- α) της επιρροής των προσωπικών εμπειριών και της ανατροφής των εκπαιδευτικών σε σχέση με την ταυτότητα των δύο φύλων,
- β) του ρόλου του εκπαιδευτικού υπόβαθρου και της επιρροής αυτού στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα δύο φύλα,
- γ) των απόψεων των εκπαιδευτικών για τον ρόλο των γονέων στη διαιώνιση των στερεοτυπικών αυτών αντιλήψεων κατά την ανατροφή των παιδιών τους.

Για την ενδελεχή διερεύνηση των αντιλήψεων και των στάσεων των εκπαιδευτικών συμμετεχόντων η παρούσα έρευνα επιλέχθηκε να διενεργηθεί σύμφωνα με τις αρχές της ποιοτικής μεθόδου, η οποία επιδιώκει την εις βάθος κατανόηση κοινωνικών φαινομένων, ανακαλύπτοντας ιδέες και εξετάζοντας εμπειρίες και πεποιθήσεις (Sherman and Webb, 2005). Εφαρμόζεται κυρίως στις κοινωνικές επιστήμες και χρησιμοποιεί μικρότερο δείγμα ατόμων. Ο ερευνητής αποτελεί μέρος της διαδικασίας, συλλέγοντας δεδομένα μέσω εργαλείων όπως συνεντεύξεις και παρατηρήσεις (Creswell, 2016). Επιλέχθηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη ως κύριο εργαλείο, προσφέροντας ευελιξία στην αλληλεπίδραση μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων. Η μέθοδος αυτή επιτρέπει την τροποποίηση των ερωτήσεων και την ανακάλυψη νέων θεμάτων που προκύπτουν από τις απαντήσεις (Frances, Coughlan and Cronin, 2009).

Η έρευνα διεξήχθη σύμφωνα με τις ηθικές κατευθυντήριες γραμμές που ορίζονται από το BERA (2018). Αυτό περιλάμβανε την ενημέρωση των συμμετεχόντων σχετικά με τον σκοπό και τη διαδικασία της έρευνας, καθώς και την εξασφάλιση της ανωνυμίας τους. Όλοι οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τα δικαιώματά τους, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος να αποσυρθούν από τη διαδικασία ανά πάσα στιγμή χωρίς καμία συνέπεια. Οι συμμετέχοντες έδωσαν γραπτή ενημερωμένη συγκατάθεση πριν από την έναρξη των συνεντεύξεων. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Ιανουάριο έως τον Ιούνιο του 2023 και περιλάμβανε δεκαέξι εκπαιδευτικούς. Το ερευνητικό δείγμα επιλέχθηκε με κριτήριο την προϋπηρεσία τουλάχιστον πέντε ετών σε δομές προσχολικής αγωγής. Από τους συμμετέχοντες, δώδεκα ήταν γυναίκες και τέσσερις άνδρες. Η γεωγραφική κατανομή των συμμετεχόντων περιλάμβανε εκπαιδευτικούς από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όπως η Αττική, η Μακεδονία και η Πελοπόννησος, γεγονός που προσέφερε μια αντιπροσωπευτική εικόνα της κατάστασης στην προσχολική εκπαίδευση στη χώρα. Η δειγματοληπτική στρατηγική που χρησιμοποιήθηκε ήταν η δειγματοληψία σκοπιμότητας (purposive sampling), επιλέγοντας συμμετέχοντες με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που σχετίζονται με τα ερευνητικά ερωτήματα. Οι συμμετέχοντες αναφέρονται εντός της έρευνας με ψευδώνυμα, από Σ1 (Συνεντευξιαζόμενος/νη 1) έως Σ16 (Συνεντευξιαζόμενος/νη 16), προκειμένου να

διασφαλιστεί η ανωνυμία και η εχεμύθειά τους. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν σε ένα ήσυχο περιβάλλον, είτε δια ζώσης είτε διαδικτυακά, με μέση διάρκεια 45 λεπτών η καθεμία. Η επιλογή του τρόπου διεξαγωγής των συνεντεύξεων έγινε ανάλογα με την προτίμηση των συμμετεχόντων. Οι συνεντεύξεις καταγράφηκαν και απομαγνητοφωνήθηκαν αμέσως για να διασφαλιστεί η ακρίβεια των δεδομένων.

Τα δεδομένα αποθηκεύτηκαν σε ασφαλές ψηφιακό περιβάλλον με περιορισμένη πρόσβαση και θα διατηρηθούν για τρία χρόνια μετά την ολοκλήρωση της έρευνας, όπως ορίζει η σχετική νομοθεσία για την προστασία των προσωπικών δεδομένων. Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε σε συνάρτηση με το θεωρητικό πλαίσιο, και τα αποτελέσματα ερμηνεύτηκαν σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, διασφαλίζοντας την επιστημονική εγκυρότητα της έρευνας.

Ανάλυση δεδομένων

Τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας αναδεικνύουν αξιοσημείωτες πτυχές σχετικά με την αντίληψη του σχολείου ως πλαίσιο ισότητας. Οι περισσότεροι συμμετέχοντες εκφράζουν διαφωνία με την ιδέα ότι το σχολικό περιβάλλον αποτελεί ένα χώρο απαλλαγμένο από έμφυλες διακρίσεις. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των στερεοτυπικών αντιλήψεων φαίνεται να διαδραματίζει η οικογένεια, αν και ορισμένοι συμμετέχοντες πιστεύουν ότι αυτή η αντίληψη μπορεί να μεταβληθεί μέσω κατάλληλης εκπαίδευσης. Οι συμμετέχοντες εξέφρασαν ποικιλόμορφες απόψεις σχετικά με τον ρόλο της ανατροφής στην υιοθέτηση στερεοτύπων, αναγνωρίζοντας διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε οικογένειες με και χωρίς στερεοτυπικές αντιλήψεις, καθώς και σε οικογένειες που αποφεύγουν τις στερεοτυπικές προσεγγίσεις. Οι απόψεις και οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών αναφορικά με την συμπεριφορά και τις ενέργειες των μαθητών με βάση το φύλο τους φανερώνουν ότι αυτές βασίζονται κυρίως στα ατομικά χαρακτηριστικά των μαθητών και όχι αποκλειστικά στο φύλο τους.

Επιπλέον, παρατηρείται ότι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία εκπαιδευτικοί τείνουν να διατηρούν πιο στερεοτυπικές αντιλήψεις, ενώ η ενημέρωση και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών σχετικά με ζητήματα φύλου φαίνεται ότι είναι σε μεγάλο βαθμό ανεπαρκής. Από τα δεδομένα που συλλέχθηκαν μέσω των συνεντεύξεων και επεξεργάστηκαν με τη μέθοδο της θεματικής ανάλυσης, προέκυψαν τα εξής συμπεράσματα, τα οποία θα κατηγοριοποιηθούν στους υφιστάμενους θεματικούς άξονες:

Το σχολείο ως ένα πλαίσιο ισότητας

Για το ζήτημα της ισότητας στο σχολικό πλαίσιο, η πλειοψηφία των συνεντευξιζόμενων υποστήριξε πως το σχολείο δεν είναι απαλλαγμένο από τις έμφυλες διακρίσεις και τις ανισότητες. Έγιναν αναφορές σε τέσσερις παραμέτρους που επηρεάζουν τη διάσταση του φαινομένου των στερεοτύπων και των διακρίσεων οι οποίες είναι η οικογένεια, τα παιδιά, οι εκπαιδευτικοί και το εκπαιδευτικό υλικό. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη και η διαιώνιση έμφυλων στερεοτύπων μέσα από τα παιδικά βιβλία επιβεβαιώνεται από τους Lewis et al. (2022), οι οποίοι υποστηρίζουν πως αυτά παρέχουν λεξιλόγιο που υποδηλώνουν έντονους διαχωρισμούς του φύλου και μεταδίδουν έμφυλα στερεότυπα και κοινωνικούς ρόλους.

Σημασία του ρόλου της οικογένειας στην μετάδοση και διαμόρφωση έμφυλων στερεοτυπικών αντιλήψεων

Η οικογένεια χαρακτηρίστηκε από όλους/ες τους/τις συμμετέχοντες/ουσες ως ο πιο σημαντικός παράγοντας μετάδοσης και υιοθέτησης στερεοτυπικών αντιλήψεων. Αυτό είναι εμφανές και από τις υπάρχουσες έρευνες σχετικά με την προέλευση των στερεοτύπων, σύμφωνα με τις οποίες οι γονείς θεωρούνται οι πρώτοι δάσκαλοι του παιδιού, καθώς η οικογένεια αποτελεί τον πρώτο φορέα κοινωνικοποίησης όπου οι κοινωνικοί ρόλοι διαμορφώνονται με βάση το φύλο και μεταδίδονται βαθιά ριζωμένα μηνύματα που σχετίζονται με την αρρενωπότητα και τη θηλυκότητα (Hussain et al., 2015; Gonzalez, Violant and Castillo-Olivares, 2022; Τζιμοπούλου, 2022). Τα έμφυλα στερεότυπα διαμορφώνονται

από τη γέννηση μέχρι περίπου και την ηλικία των 10 ετών οπότε και εδραιώνονται (Tzannetis, 2022). Ήδη από τη γέννηση του παιδιού το περιβάλλον επηρεάζει την ανάπτυξή του, διαμορφώνοντας ρόλους και έμφυλα στερεότυπα μέσω συγκεκριμένης επιλογής χρωμάτων, ρούχων, παιχνιδιών, αθλημάτων, συμπεριφορών, στάσεων και εκφράσεων (Gonzalez, Violant and Castillo-Olivares, 2022). Η στερεοτυπική συμπεριφορά των γονέων προκαλεί διακρίσεις μεταξύ των φύλων και αυτό γίνεται αντιληπτό από τα παιχνίδια που τους παρέχουν. Από τους συμμετέχοντες υποστηρίζεται ότι οι γονείς επηρεάζουν τις προτιμήσεις των παιδιών λειτουργώντας ως πρότυπα στο συμβολικό παιχνίδι, επαινώντας τις επιθυμητές επιλογές παιχνιδιών και αποδοκιμάζοντας τις μη επιθυμητές. Ουσιαστικά, μέσω των παιχνιδιών μεταβιβάζουν στα παιδιά γνώσεις και προσδοκίες σχετικά με το φύλο και τους ρόλους (Kollmayer et al., 2018; Hussain et al., 2015).

Η αξία ανατροφής στην υιοθέτηση στερεοτυπικών αντιλήψεων από τους εκπαιδευτικούς Σε συνέχεια με τα παραπάνω, διαπιστώθηκε ότι η οικογένεια και η διαδικασία ανατροφής διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των ανθρώπων, όπως έρχονται να συμπληρώσουν οι εκπαιδευτικοί. Τα βασικά ευρήματα έδειξαν πως οι συνεντευξιζόμενοι χωρίζονται σε αυτούς που έχουν γαλουχηθεί σε οικογενειακό περιβάλλον με στερεοτυπικές αντιλήψεις τις οποίες κάποιοι υιοθέτησαν και κάποιοι όχι, και σε αυτούς που έχουν ανατραφεί σε περιβάλλον με μη στερεοτυπικές αντιλήψεις τις οποίες δεν ενστερνίστηκαν δεδομένου ότι δεν είχαν έκθεση σε αυτές. Σε κάθε περίπτωση όλοι/όλες οι συμμετέχοντες/χουσες φαίνεται να διαφοροποιούνται από τα πρότυπα και τις αντιλήψεις που φέρει η οικογένειά τους και η κοινωνία, ο καθένας με διαφορετικό τρόπο. Αναλυτικότερα, η Σ14 μεγάλωσε σε ένα περιβάλλον που έφερε στερεοτυπικές αντιλήψεις, τις οποίες και μετέφερε στην αρχή της εκπαιδευτικής της καριέρας: «όταν ξεκινάς να δουλεύεις έχεις στο μυαλό σου “αυτό” είναι για κορίτσι, “αυτό” για αγόρι». Στην πορεία η ίδια μέσω της εκπαίδευσης επιχείρησε να αλλάξει τις πρακτικές της, δίνοντας βάση στην απαλλαγή των στερεοτύπων με των οποίων γαλουχήθηκε. Στη περίπτωση της Σ1 ο παράγοντας του εξωτερικού φαίνεται να είναι και ο πρωταρχικός παράγοντας σε σχέση με τις αντιλήψεις που έχει υιοθετήσει η ίδια τόσο από τους συγγενείς που διαμένουν στο εξωτερικό, όσο και από τις σπουδές της στη Γερμανία. Με βάση τα παραπάνω, το οικογενειακό περιβάλλον του εκπαιδευτικού διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των αντιλήψεων του, καθώς και των πρακτικών του (Rojas and Garcia, 2019).

Απόδοση χαρακτηριστικών γνωρισμάτων στα παιδιά από τους εκπαιδευτικούς με βάση το φύλο

Στο ζητούμενο αυτό, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων/χουσών διαφέρουν σε κάποιο βαθμό. Ο Σ3 υποστηρίζει πως «το οικογενειακό υπόβαθρο» είναι αυτό που «διαμορφώνει τα χαρακτηριστικά του παιδιού», ωστόσο η Σ1, η Σ13, η Σ6 και ο Σ2 αναφέρουν πως «επιστημονικά υπάρχουν κάποιες διαφορές» στα παιδιά με βάση το φύλο οι οποίες εντοπίζονται «στο κομμάτι της ανάπτυξης» (Σ1), αλλά και «στα ενδιαφέροντά τους» (Σ4). Επίσης, οι Σ1, Σ7, Σ9 και Σ2 σχολίασαν χαρακτηριστικά πως «τα αγόρια ρέπουν να έχουν περισσότερη τάση για αυτισμό και ΔΕΠΥ». Αυτό εξακριβώνεται και από την έρευνα των Maenner, et al. (2023) σύμφωνα με τους οποίους ο συνολικός επιπολασμός της ΔΕΠΥ ήταν 27,6 ανά 1.000 (ένα στα 36) παιδιά ηλικίας 8 ετών και ήταν 3,8 φορές πιο διαδεδομένος μεταξύ των αγοριών από ό,τι στα κορίτσια. Σε γνωστικό επίπεδο, η Σ15 «δε βλέπ[ει] καμία διάκριση», αλλά η Σ6 αναφέρει πως νοητικά «τα κορίτσια αναπτύσσονται πιο γρήγορα από τα αγόρια». Με τη δήλωση αυτή συμφωνεί και ο Σ5, ο οποίος ανέφερε χαρακτηριστικά πως «[σ]τους υπόλοιπους τομείς υπάρχει [...] μια ισορροπία, αλλά» στον γνωστικό τομέα «υπερτερούν [...] τα κορίτσια», τα οποία «φαίνεται ότι έχουν καμιά φορά [...] περισσότερες δυνατότητες». Σύμφωνα με τις υπάρχουσες μελέτες (Giofre, et al., 2022), τα αποτελέσματα των περισσότερων δοκιμών έδειξαν ότι δεν υπάρχουν γνωστικές διαφορές μεταξύ των φύλων. Ωστόσο, σε ορισμένα τεστ οι γυναίκες επέδειξαν καλύτερη επίδοση σε ερωτήσεις προφορικής και λεκτικής ικανότητας, καθώς και στην ταχύτητα επεξεργασίας των

πληροφοριών, ενώ οι άντρες ανταποκρίθηκαν καλύτερα σε τεστ οπτικοχωρικών ικανοτήτων και συλλογιστικής νοημοσύνης. Παρά τα παραπάνω ευρήματα, κανένα από αυτά δεν υποδηλώνει ότι ένα από τα δύο φύλα υπερτερεί στην γενική ή τη ρευστή νοημοσύνη (Giofre, et al., 2022). Στοιχεία που δεν εντοπίζονται στην βιβλιογραφία είναι η σχέση της οικογένειας στην ανάπτυξη αυτών των ικανοτήτων και ο ρόλος της κληρονομικότητας, γεγονός που οδηγεί στην ανάγκη για περαιτέρω μελέτη. Ακόμη, ο Σ5 συγκρίνοντας τα δύο φύλα ανέφερε πως τα κορίτσια «είναι πιο συνεργάσιμα, πιο ήρεμα» και «έχουν περισσότερο συναίσθημα», ενώ πρόσθεσε ότι «διαφορετικά θα εκφραστεί ένα κορίτσι, διαφορετικά θα εκφραστεί ένα αγόρι, [...] ένα κορίτσι θα παίξει διαφορετικά και ένα αγόρι θα παίξει εξίσου διαφορετικά και θα συμπεριφερθεί και διαφορετικά». Επιστημονικά διακρίνονται ορισμένες νευρολογικές διαφορές που σχετίζονται με τη συμπεριφορά, τα συναισθήματα και την ιδιοσυγκρασία του ατόμου με βάση το φύλο του (Olino et al., 2014). Λόγω αυτών των διαφορών στη δομή και τη λειτουργία του εγκεφάλου, οι ερευνητές επιχείρησαν να εξηγήσουν τις διαφορές που παρατηρήθηκαν, αλλά αποδείχθηκε ότι οι βιολογικοί παράγοντες δε μπορούν να εξετασθούν χωρίς τους κοινωνικούς παράγοντες (Bralo and Masnjak, 2017; Braza, et al., 2012). Αυτό το γεγονός θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα πως το φύλο αποτελεί ένα κοινωνικό κατασκευάσμα, επομένως η συμπεριφορά και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός ατόμου πέρα από τους εξωτερικούς παράγοντες, είναι αποτέλεσμα βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων. Αναφορικά με την κινητική αγωγή και τη προτίμηση των παιδιών στις δραστηριότητες, αξίζει να σημειωθεί πως ορισμένοι από τους συμμετέχοντες υποστήριξαν ότι η απόδοση των παιδιών στα κινητικά παιχνίδια «έχει να κάνει με το πως εκπαιδεύεται ένα παιδί» (Σ10), με τις εξωσχολικές δραστηριότητες που παρακολουθεί (Σ12), ενώ ο Σ2 παρατήρησε πως τα αγόρια είναι «περισσότερο ενεργητικά», αποδίδοντας αυτό το χαρακτηριστικό στην αυξημένη ποσότητα σεροτονίνης που εντοπίζεται στα αγόρια. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, σύμφωνα με την οποία ο ρυθμός σύνθεσης της σεροτονίνης είναι κατά 52% πιο αυξημένη στο ανδρικό φύλο, από ότι στο γυναικείο (Cosgrove, Mazure and Staley, 2007; Nishizawa, 1997).

Αξίζει να σημειωθεί ο συσχετισμός απόδοσης έμφυλων χαρακτηριστικών στα παιδιά από τους εκπαιδευτικούς, και η στερεοτυπική χρήση της γλώσσας απευθυνόμενη στα παιδιά. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων συμφώνησαν στην στερεοτυπική και υποτιμητική χρήση της γλώσσας απέναντι στο γυναικείο φύλο. Αποσπάσματα που αποδεικνύουν το παραπάνω αποτελεί αυτό της Σ6: «το βλέπω και στον εαυτό μου πολλές φορές θα πω ως πούμε «Κλαίνε μωρέ τα αγόρια;», της Σ9: «Σίγουρα, όλοι το κάνουμε και όλοι ξεχνιόμαστε και το κάνουμε. Δηλαδή θέλει δεύτερη σκέψη να το κάνεις, να μη χρησιμοποιήσεις μόνο το αρσενικό» και του Σ5: «Μπορεί να έχω κάνει και εγώ λάθος σε αυτό τον τομέα. Αλλά το 'χω στο νου γιατί και τα ίδια τα παιδιά θα σε διορθώσουν ως πούμε. Μπορεί να σου πουν και τα ίδια τα παιδιά 'Μη λες συνέχεια για αγόρια'.» Τα λεγόμενα αυτά οδηγούν στο συμπέρασμα πως η γλώσσα που χρησιμοποιείται από τους εκπαιδευτικούς, αποδίδει εμμέσως έμφυλα χαρακτηριστικά στους μαθητές και τις μαθήτριες και παράλληλα αναπαράγει σχέσεις εξουσίας μεταξύ των φύλων μέσω της κυριαρχίας του αρσενικού γένους στη γραμματική και μέσω της υποτιμητικής χρήσης των θηλυκών επιθέτων. Το ζήτημα αυτό επαληθεύεται και από μελέτες (Charlesworth et al., 2021; Αγγελή, 2018; Κατσιμίχα και Παπαλεξάτου, 2020), από τις οποίες διαπιστώθηκε πως «η δράση, οι λόγοι και οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών ενέχουν συχνά σεξιστικά στοιχεία, τα οποία οδηγούν στην υποτίμηση του γυναικείου έναντι του ανδρικού φύλου» (Κατσιμίχα και Παπαλεξάτου, 2020). Παρόλο που οι εκπαιδευτικοί υποστήριξαν ότι δεν έχουν διαφορετικές προσδοκίες βάσει φύλου, οι δηλώσεις του Σ5 αναιρούν αυτή την άποψη. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε ότι θα επέτρεπε σε ένα αγόρι να παίξει στο κουκλόσπιτο, αλλά θα παρακολουθούσε την δραστηριότητα, επισημαίνοντας ότι ο ρόλος του θα πρέπει να ταιριάζει με το φύλο του. Η στάση του Σ5 υποδηλώνει την ύπαρξη υποσυνείδητων και έμφυλων προσδοκιών που απαιτούν συμμόρφωση στους παραδοσιακούς ρόλους φύλου. Πέραν των δηλώσεων του Σ5, οι

αναφορές των υπόλοιπων συνεντευξιζόμενων σχετικά με τις προσδοκίες τους από τα παιδιά, εστιάζονταν στο αναπτυξιακό κομμάτι και στον τρόπο με τον οποίο εκείνα ανταποκρίνονταν στα αναπτυξιακά ορόσημα της ηλικίας τους.

Από τα δεδομένα αυτά συμπεραίνεται πως οι έμφυλες προσδοκίες απορρέουν από τις ασυνείδητα ενσωματωμένες αντιλήψεις και προσδοκίες σχετικά με τους ρόλους και τα χαρακτηριστικά των φύλων στη κοινωνία. Η ασυνείδητη ενσωμάτωση πεποιθήσεων, σύμφωνα με τους Eagly και Wood (2016) υποδηλώνει πως τα άτομα δεν αντιλαμβάνονται απαραίτητα την ύπαρξη αυτών των αντιλήψεων ή ακόμη και τον βαθμό ή τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζουν την αντίληψη και τη συμπεριφορά τους απέναντι στους ανθρώπους. Για την αμφισβήτηση και την αλλαγή των βαθιά ριζωμένων αντιλήψεων κρίνεται αναγκαία η εκπαίδευση και η ευαισθητοποίηση σχετικά με τα έμφυλα στερεότυπα και τις επιπτώσεις τους.

Η επιμόρφωση και η ενημέρωση των εκπαιδευτικών

Οι συνεντευξιζόμενοι/νες απαντούν με απόλυτη πλειοψηφία ότι δεν θεωρούν ότι είναι σωστά ενημερωμένοι σε σχέση με το ζήτημα των έμφυλων ανισοτήτων, των έμφυλων κοινωνικών ρόλων και τις ταυτότητες. Αναλυτικότερα, αναφορικά με την επιμόρφωση που έλαβαν οι εκπαιδευτικοί συμμετέχοντες/ουσες από το πρόγραμμα σπουδών στο πανεπιστήμιο που σπούδαζαν, μόνο ένας από αυτούς αναφέρθηκε σε ενημέρωση στο ζήτημα των έμφυλων στερεοτύπων στα χρόνια των πανεπιστημιακών σπουδών του. Οι υπόλοιποι συνεντευξιζόμενοι και συνεντευξιζόμενες δήλωσαν πως είτε «δεν υπήρχε στο πρόγραμμα σπουδών»(Σ13) εργαστηριακό μάθημα ή μάθημα επιλογής, είτε το πρόγραμμά τους συμπεριέλαβε μόνο κάποιες θεματικές ενότητες αναφορικά με το φύλο σε διάφορα μαθήματα των προπτυχιακών σπουδών. Όσον αφορά στην μετέπειτα επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, τα αποτελέσματα δείχνουν ότι μόνο οι μισοί από τους συμμετέχοντες/ουσες στην έρευνα δήλωσαν πως έχουν παρακολουθήσει κάποιο επιμορφωτικό σεμινάριο ή πρόγραμμα πέραν του προγράμματος σπουδών τους. Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως η επιμόρφωση, είτε κατά τη διάρκεια των σπουδών είτε αργότερα, επηρεάζει και διαμορφώνει τις αντιλήψεις και τις πρακτικές που χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί μέσα στη τάξη. Οι εκπαιδευτικοί που έλαβαν επιμόρφωση για θέματα φύλου είναι πιθανότερο να εφαρμόσουν πρακτικές που προάγουν την ισότητα και καταδικάζουν τις έμφυλες διακρίσεις. Επίσης, έχει διαπιστωθεί πως οι εκπαιδευτικοί ανάλογα με την ηλικία τους εμφανίζουν διαφορές σχετικά με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που φέρουν, τις πρακτικές μεθόδους που χρησιμοποιούν και την επιμόρφωση που έχουν λάβει ή επιθυμούν να λάβουν. Η ηλικία συνδέεται με τις εσωτερικευμένες αντιλήψεις που σχετίζονται με τον διαχωρισμό των φύλων και τους ρόλους που τους αποδίδονται.

Για τα παραπάνω συμπεράσματα της έρευνας σχετικά με τις διαφορές νεότερων και μεγαλύτερων εκπαιδευτικών, προτείνεται μελλοντικά η επανάληψη της έρευνας αυτής με μεγαλύτερο αριθμό δείγματος και μεγαλύτερους/ες σε ηλικία συμμετέχοντες/ουσες για την εξακρίβωση του χάσματος και των διαφορών μεταξύ νεότερων και παλαιότερων εκπαιδευτικών. Η ηλικία των συνεντευξιζόμενων αναφορικά με την επιμόρφωσή τους συνδέεται άμεσα και με την υπάρχουσα εκπαιδευτική πραγματικότητα η οποία φαίνεται ότι μόνο τα τελευταία χρόνια έχει εστιάσει στο κομμάτι της ισότητας του φύλου. Παράδειγμα αποτελεί η ίδρυση Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών που σχετίζεται με τα φύλα, προ διετίας (ΦΕΚ, 2022).

Όλα τα παραπάνω δεδομένα συνάδουν και με παλαιότερες έρευνες που μελέτησαν τη σχέση ηλικίας-αντιλήψεων των εκπαιδευτικών και συμπέραναν ότι οι μεγαλύτεροι σε ηλικία εκπαιδευτικοί αποδείχθηκαν πιο συντηρητικοί σχετικά με το φύλο, επέδειξαν πιο συντηρητικές και αυστηρές στάσεις απέναντι στους μαθητές και τις μαθήτριες και λιγότερη επίγνωση της σημασίας και της ανάγκης για επιμόρφωση και εκπαίδευση σχετικά με την ισότητα των φύλων (Rogosis et al., 2020). Επίσης, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας του Galic (2012, όπως αναγράφεται στους Rogosis, Maskalan and Krznar, 2020), οι ερωτηθέντες

ηλικίας μεγαλύτερης των 46 ετών έτειναν να έχουν πιο πατριαρχικές στάσεις από τους νεότερους ερωτηθέντες, ενώ αντίθετα εκείνοι έδειξαν μεγαλύτερη κλίση προς την ισότητα των δύο φύλων. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί το γεγονός πως όλοι οι συμμετέχοντες και οι συμμετέχουσες προέρχονται από αστικές περιοχές. Συχνά, οι αστικές περιοχές χαρακτηρίζονται από μεγάλη πολιτισμική ποικιλία η οποία επιτρέπει την αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων διαφορετικής προελεύσεως και ακόμη προσφέρουν μεγαλύτερη πρόσβαση σε πηγές ενημέρωσης και επιμόρφωσης σχετικά με θέματα φύλου και ισότητας (Zorlu & Kalter, 2019).

Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα εξετάζει το ζήτημα της ύπαρξης έμφυλων στερεοτύπων στις αντιλήψεις και τις πρακτικές των εκπαιδευτικών και την επιρροή της ανατροφής των εκπαιδευτικών σε σχέση με την ταυτότητα των δύο φύλων, τον ρόλο του εκπαιδευτικού υπόβαθρου και της επιρροής του στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα δύο φύλα, και τέλος τον ρόλο των γονέων στην διαιώνιση των στερεοτυπικών αυτών αντιλήψεων. Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτουν τα παρακάτω σημαντικά ευρήματα. Ο φορέας της οικογένειας αναδεικνύεται ένας από τους πρωταρχικούς παράγοντες διαμόρφωσης στερεοτυπικών αντιλήψεων στο άτομο, αλλά όχι καθοριστικός. Τα παιδιά φέρουν στερεοτυπικές πεποιθήσεις από το οικογενειακό τους περιβάλλον, που όμως μελλοντικά υπό τις κατάλληλες συνθήκες μπορεί να αλλάξουν. Αυτό γίνεται αντιληπτό και από τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων που η συναναστροφή με ανθρώπους από το εξωτερικό, η κατάλληλη εκπαίδευση, οι προσωπικές εμπειρίες, τα ερεθίσματα και η προσωπική ενδοσκόπηση, συντέλεσαν στην εξάλειψη των στερεοτυπικών αντιλήψεων.

Παράλληλα, όσον αφορά στην άμβλυνση των στερεοτύπων στη νηπιακή και παιδική ηλικία, αυτή φαίνεται ανέφικτη χωρίς τη θετική συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος του παιδιού. Οι γονείς θεωρούνται οι πρώτοι δάσκαλοι του παιδιού, τα στερεότυπα αναπαράγονται από τις επιλογές που κάνουν στα ρούχα και στα παιχνίδια του παιδιού, αλλά και από τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται και επικοινωνούν μαζί του. Οι συμπεριφορές αυτές μπορεί να οδηγήσουν τα παιδιά στην επιλογή παιχνιδιών και χρωμάτων ανάλογα με το κοινωνικό τους φύλο, στην υιοθέτηση έμφυλων αντιλήψεων και έπειτα με τη σειρά τους, στη μετάδοση των αντιλήψεων αυτών στα συνομήλικα παιδιά με τα οποία αλληλεπιδρούν.

Όπως παρατηρήθηκε από την ανάλυση, οι σπουδές επηρεάζουν τις απόψεις και τις πρακτικές των εκπαιδευτικών, καθώς όσοι από αυτούς είχαν επιμόρφωση, είτε στο ακαδημαϊκό πλαίσιο, είτε παρακολουθώντας κάποιο σεμινάριο εκτός του ακαδημαϊκού πλαισίου, ήταν λιγότερο στερεοτυπικοί, πιο ανοιχτοί σε νέα δεδομένα και περισσότερο ευαισθητοποιημένοι στο τρόπο που μεταχειρίζονταν τα δύο φύλα μέσα στη τάξη. Αξίζει επίσης να αναφερθεί το ότι ορισμένοι συμμετέχοντες μπορεί να δηλώνουν ότι υιοθετούν μια προοδευτική αντίληψη σχετικά με την ισότητα των φύλων, ωστόσο, η ανάλυση των συμπεριφορών και των στάσεων τους υποδεικνύει ότι συχνά αναπαράγουν κοινωνικά κατασκευασμένα στερεότυπα που δέπουν τους ρόλους των φύλων. Αυτή η ασυνέπεια αναδεικνύει τον περίπλοκο χαρακτήρα της κοινωνικής συνείδησης και της προσωπικής πρακτικής, καθώς οι εσωτερικευμένες πεποιθήσεις και οι πολιτισμικές επιρροές συχνά διαμορφώνουν τις αντιδράσεις και τις επιλογές τους σε καθημερινά περιστατικά. Ακόμη, για τη διασφάλιση της προώθησης της ισότητας των δύο φύλων, υπογραμμίζεται η αναγκαιότητα ενίσχυσης της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών σχετικά με τα έμφυλα στερεότυπα. Η επιμόρφωση προωθεί την ανάπτυξη ενός πιο ανοιχτού και ευέλικτου τρόπου σκέψης, ο οποίος επιτρέπει την προσέγγιση νέων πληροφοριών και ιδεών. Επίσης, έγινε εμφανές ότι η ηλικία και ο τόπος προελεύσεως επηρεάζουν τον τρόπο αντίληψης και τον βαθμό επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

Το φύλο και η εκπαίδευση είναι δύο άρρηκτα συνδεδεμένοι πυλώνες οι οποίοι φαίνεται ότι τα επόμενα χρόνια θα απασχολήσουν την εκπαιδευτική και επιστημονική κοινότητα. Η

σύνδεση αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι οι έμφυλες διαφορές και οι προκαταλήψεις μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά την εκπαιδευτική διαδικασία και τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα επιβαρύνοντας τις κοινωνικές συνθήκες. Η διερεύνηση και η κατανόηση αυτών των ζητημάτων κρίνονται ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού περιβάλλοντος που θα προάγει την ισότητα.

Στο πλαίσιο της προώθησης της ισότητας των φύλων και της αποδυνάμωσης των έμφυλων στερεοτύπων, προτείνεται η δημιουργία εξειδικευμένων προγραμμάτων επιμόρφωσης για εκπαιδευτικούς. Αυτά τα προγράμματα θα πρέπει να εστιάζουν στην αναγνώριση και αποδοχή των έμφυλων διαφορών και να ενσωματώνουν βιωματικές δραστηριότητες καθώς και πρακτικές εφαρμογές, ώστε να ενισχυθεί η κατανόηση και η εφαρμογή των εννοιών αυτών στην καθημερινή εκπαιδευτική διαδικασία. Επιπλέον, κρίνεται απαραίτητη η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ σχολείου και οικογένειας, καθώς οι γονείς διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των παιδιών. Προτείνεται έτσι η υλοποίηση εκπαιδευτικών ή ενημερωτικών δράσεων για γονείς, οι οποίες θα τους εξοικειώσουν με τη σημασία της ισότητας των φύλων και της αποφυγής αναπαραγωγής στερεοτυπικών αντιλήψεων. Η συμμετοχή των γονέων σε τέτοιες πρωτοβουλίες θα μπορούσε να ενισχύσει την υποστήριξή τους προς τις σχετικές εκπαιδευτικές πολιτικές και πρακτικές. Τέλος, η ίδρυση δικτύων στήριξης για εκπαιδευτικούς αποτελεί μια σημαντική παρέμβαση, καθώς οι ομάδες επικοινωνίας και συνεργασίας μπορούν να ενθαρρύνουν την ανταλλαγή γνώσεων και εμπειριών μεταξύ εκπαιδευτικών που εργάζονται για την αμφισβήτηση των στερεοτυπικών αντιλήψεων. Αυτές οι πρωτοβουλίες θα προάγουν την αλληλέγγυα συνεργασία και θα ενδυναμώσουν τους εκπαιδευτικούς στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν ένα πιο ισότιμο και υποστηρικτικό εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Η παρούσα έρευνα, αν και συνεισφέρει σημαντικά στη συζήτηση γύρω από τα έμφυλα στερεότυπα και τις εκπαιδευτικές πρακτικές, εντούτοις είναι αναγκαίο να αναγνωριστούν ορισμένοι περιορισμοί που επηρεάζουν τη γενίκευση των ευρημάτων και την εφαρμογή τους στην πρακτική. Οι περιορισμοί αυτοί περιλαμβάνουν: α)Μέγεθος Δείγματος: Το σχετικά μικρό δείγμα συμμετεχόντων περιορίζει την αξιοπιστία και τη δυνατότητα εξαγωγής ευρύτερων συμπερασμάτων. Η επιλογή ενός μεγαλύτερου και πιο ποικιλόμορφου δείγματος, το οποίο θα περιλαμβάνει εκπαιδευτικούς από διαφορετικούς τύπους και βαθμίδες εκπαίδευσης, είναι καθοριστική για την εξαγωγή πιο γενικευμένων συμπερασμάτων, β)γεωγραφική έκταση: Η έρευνα που διεξήχθη περιορίζεται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, κάτι που μπορεί να μην αντικατοπτρίζει τις πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές που υπάρχουν σε άλλες περιοχές. Η διερεύνηση ζητημάτων που σχετίζονται με έμφυλα στερεότυπα σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα θα μπορούσε να εμπλουτίσει την κατανόηση της επίδρασης του οικογενειακού και κοινωνικού πλαισίου, γ)ποικιλία επαγγελματικού υποβάθρου: Οι συμμετέχοντες προέρχονται από ορισμένες κατηγορίες εκπαιδευτικών, γεγονός που ενδέχεται να περιορίζει την ποικιλία των προοπτικών που περιλαμβάνονται στην έρευνα. Για ένα πιο σφαιρικό αποτέλεσμα, είναι σημαντικό να εξεταστούν εκπαιδευτικοί από διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα και ειδικότητες.

Αναφορές

Angeli, M. (2019). Free to Choose? Gender segregation in education and employment in Cyprus. Nicosia: Mediterranean Institute of Gender Studies.

Blakemore, J., Berenbaum, S. A., & Liben, L. S. (2015). Exploring young children's understandings of gender in preschool play: A study of social and cognitive influences. *Sex Roles*, 72(5-6), 261-275. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0461-7>.

Bourdieu, P. (2001). *Masculine domination* (S. Adamson, Trans.). Polity Press.

Bralo, M.P. & Masnjak, R.F. (2017). Differences between Boys and Girls in Developmental Areas. Conference Paper, (Διαθέσιμο:

https://www.researchgate.net/publication/342282813_Differences_between_Boys_and_Girls_in_Developmental_Areas , προσπελάστηκε στις 13/05/2024).

Braza, F., Sanchez-Martin, J.R., Braza, P., Carreras, R., Sanchez, J.M.M., Azurmendi, A. & Verdier, I. (2012). Girls' and Boys' Choices of Peer Behavioral Characteristics at Age Five. *Social Behavior and Personality An International Journal*, 40(10), from: 10.2224/sbp.2012.40.10.1749.

British Educational Research Association (BERA). (2018). Ethical Guidelines for Educational Research, (Διαθέσιμο: file:///C:/Users/maria/Downloads/BERA-Ethical-Guidelines-for-Educational-Research_4thEdn_2018.cleaned.pdf, προσπελάστηκε στις 18/02/2024).

Burn, S. M. (2016). *Gender Identification*. [e-book] John Wiley and Sons, LTD, from: 10.1002/9781118663219.WBEGSS368.

Charlesworth, T.E.S., Yang, V., Mann, T.C., Curdi B. & Banaji, M.R. (2021). Gender Stereotypes in Natural Language: Word Embeddings Show Robust Consistency Across Child and Adult Language Corpora of More Than 65 Million Words. *European Journal of Social Psychology*, vol. 32, issue 2, 1202-1217, from: <https://doi.org/10.1177/0956797620963>.

Cosgrove, K.P., Mazure, M.M. & Staley, J.K. (2007). Evolving Knowledge of Sex Differences in Brain Structure, Function and Chemistry. *Biological Psychiatry Journal*, 62(8): 847-855, from: 10.1016/j.biopsych.2007.03.001.

Creswell, J. (2016). *Research in education: Design, conduct, and evaluation of quantitative and qualitative research* (N. Kouvarakou, Trans.). Ion. (Original work published 2005).

Currah, P. & Minter, S. (2000). *Transgender Equality: A handbook for activists and policymakers*. [e-book] San Francisco: National Center for Lesbian Rights and The Policy Institute of the National Gay and Lesbian Task Force, (Διαθέσιμο: <https://www.genrespluriels.be/IMG/pdf/TransgenderEquality.pdf>, προσπελάστηκε στις 20/02/2024).

Eagly, A. & Wood, W. (2016). *Social Role Theory of Sex Differences*. [e-book] The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies, from: 10.1002/9781118663219.wbegss183

ELECT. (2014). *Early Learning for Every Child Today: A framework for Ontario early childhood settings*, (Διαθέσιμο: <https://shorturl.at/KYGp6>, προσπελάστηκε στις 11/02/2024).

Frances, R., Coughlan, M. & Cronin, P. (2009). Interviewing in qualitative research. *International Journal of Therapy and Rehabilitation*, from: 10.12968/ijtr.2009.16.6.42433.

Freeman, N. (2007). Preschoolers perceptions of gender-appropriate toys and their parents' beliefs about genderized behaviors: Miscommunication, mixed messages, or hidden truths?. *Early Childhood Education Journal*, 34(5), 357-366, from: 10.1007/s10643-006-0123-x.

Galic, B. (2012). Changes in sexist discourse in Croatia? A Comparison between 2004 and 2010 research results. *Socijalna ekologija*, 21(2), 155-178.

Gansen, H. M. (2019). Push-Ups Versus Clean-Up: Preschool Teachers', Gendered Beliefs, Expectations for Behavior, and Disciplinary Practices. *Sex Roles*, from: doi.org/10.1007/s11199-018-0944-2.

Garcia, J. V., Forneas, M. T. V., Romo, N. C. V., Concordia, M. T. ., Villa, R. C., & Rafanan, L. D. R. (2022). Gender stereotypes of the classroom: The teacher's contradicting perceptions of gender-neutrality and practices on gender-inclusiveness. *Scientific International (Lahore)*, 34(6), 17-21.

Giofre, D., Allen, K., Toffalini, E. & Caviola, S. (2022). The Impasse on Gender Differences in Intelligence: a Meta-Analysis on WISC Batteries. *Educational Psychology Review*, 34(4): 2543-2568, from: 10.1007/s10648-022-09705-1.

Gonzalez, C. S. S, Violant, V. & Castillo-Olivares, J. M. (2022). Gender roles and gender stereotypes in childhood education: a pilot study. *Technological Ecosystems for Enhancing Multiculturality*, (Διαθέσιμο: <https://shorturl.at/Q7E2C>, προσπελάστηκε στις 18/02/2024).

Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (2001). Handbook of interview research: Context and method. Sage Publications.

Hammed, N. & Shukri, A. M. (2014). The Concept of 'Gender' According to Different Approaches, (Διαθέσιμο: https://www.researchgate.net/publication/332289875_The_Concept_of_'Gender'_According_to_Different_Approaches, προσπελάστηκε στις 20/02/2024).

Harris, A. (2021). Gender studies in Greek higher education: An overview. Athens: University Press.

Hooks, b. (2000). feminism is for everybody: Passionate politics. South End Press.

Hussain, M., Naz, A., Khan, W., Daraz, U. & Khan, Q. (2015). Gender Stereotyping in Family: An Institutionalized and Normative Mechanism in Pakhtun Society of Pakistan. SAGE, 1-11, from: 10.1177/2158244015595258.

Kollmayer, M., Schultes, M.T., Schober, B., Hodosi, T. & Spiel, C. (2018). Parents' Judgments about the Desirability of Toys for Their Children: Associations with Gender Role Attitudes, Gender - typing of Toys, and Demographics. Sex Roles, vol. 79, pp. 329 -341, from: <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0882-4>.

Koulouri, A. (2018). Fostering gender equality in technical education: The case of National Technical University of Athens. Journal of Gender Studies, 15(3), 245-261.

Lewis, M., Borkenhagen, M.C., Converse, E., Lupyan, G. & Seidenberg, M.S. (2022). What Might Books Be Teaching Young Children About Gender?. National Library of Medicine, 33(1):33-47, from: 10.1177/09567976211024643 .

Maenner, M. J., Warren, Z., Williams, A. R., et al. (2023). Prevalence and characteristics of autism spectrum disorder among children aged 8 years — Autism and developmental disabilities monitoring network, 11 sites, United States, 2020. MMWR Surveillance Summaries, 72(No. SS-2), 1–14. <http://dx.doi.org/10.15585/mmwr.ss7202a1>.

Martin, C. & Ruble, D. (2004). Children's search for gender cues: Cognitive perspectives on gender development. Current Directions in Psychological Science, 13(2), 67-70, from: <https://www.jstor.org/stable/20182912>.

Martin, C. L., Fades, R.A. & Hanish, F. A. (2014). Gendered-Peer Relationships in Educational Contexts. Advances in Child Development and Behavior, vol. 47, from: 10.1016/bs.acdb.2014.04.002.

Medicine National Academies of Sciences, Engineering, Division of Behavioral and Social Sciences and Education, Committee on National Statistics and Sexual Orientation Committee on Measuring Sex, Gender Identity (2022). Measuring Sex, Gender Identity, and Sexual Orientation. Washington: National Academies Press, from: 10.17226/26424.

Murphy, A. (2022). Why Study Gender Studies?, (Διαθέσιμο: <https://www.bachelorstudies.com/articles/why-study-gender-studies>, προσπελάστηκε στις 23/11/2023).

Nishizawa, S., Benkelfat, C., Young, S.N., Leyton, M., Mzengeza, S., de Montigny, C., Blier, P. & Diksic, M. (1997). Differences between males and females in rates of serotonin synthesis in human brain. Proc Natl Acad Sci, 94(10):5308-5313.

Olaiya, A.E. & Petronella, C.A. (2011). Why Does Gender Matter? Counteracting Stereotypes with Young Children. Dimensions of Early Childhood, vol. 39, 11-19, (Διαθέσιμο: <https://eric.ed.gov/?id=EJ945697>, προσπελάστηκε στις 29/01/2024)

Olino, T.M., Durbin, C.E., Klein, D., Hayden, E.P. & Dyson, M.W. (2013). Gender differences in young children's temperament traits: Comparisons across observational and parent-report methods. Journal of Personality, vol. 81, issue 2, p. 119-129.

Rogosic, S., Maskalan A. & Krznar, T. (2020). Preschool Teachers' attitudes towards children's gender roles: The effects of socio-demographic characteristics and personal experiences of gender discrimination. Problems of Education in 21st century, vol. 78, No. 3, (Διαθέσιμο: <https://shorturl.at/uNwzZ>, προσπελάστηκε στις 20/02/2024).

Rojas, C., & Garcia, M. (2019). "The Influence of Family Background on Teachers' Attitudes Towards Inclusion." *Journal of Education and Learning*, 8(4), 234-245.

Stewart, R., Wright, B., Smith, L., Roberts, S. & Russel, N. (2021). Gendered Stereotypes and norms: A systematic review of interventions designed to shift attitudes and behaviour. *Heliyon*, 7(4), from: 10.1016/j.heliyon.2021.e06660.

Torgimson, B.T. & Minson, C.T. (2005). Sex and Gender: What is the difference? *Journal of applied psychology*, from: <https://doi.org/10.1152/japplphysiol.00376.2005>, προσπελάστηκε στις 29/05/2024).

Tzannetis, E. (2022). Gendered play in early childhood classrooms: a case study of teacher's perceptions. *Theses and Dissertations*, 395, (Διαθέσιμο: https://scholar.stjohns.edu/theses_dissertations/395, προσπελάστηκε στις 28/04/2024).

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. (2015). Free & Equal Campaign Fact Sheet: Intersex, (Διαθέσιμο: <https://www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/UNFE-Intersex.pdf>, προσπελάστηκε στις 20/01/2024).

Weisgram, E. S. (2022). Gender, toys, and play: How gendered early experiences shape later development. In D. P. VanderLaan & W. I. Wong (Eds.), *Gender and sexuality development* (pp. 123-138). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-84273-4_7.

Wood, W. and Eagly, A. (2009). Gender Identity. *The Lancet*, 314(8153), (Διαθέσιμο: https://www.researchgate.net/publication/232590393_Gender_identity, προσπελάστηκε στις 29/01/2024).

Woodward, K. (2016). Gender, Sex, Sexuality Grand Challenge. *Frontiers in Sociology*, vol. 1:4 , from: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2016.00004>, προσπελάστηκε στις 29/02/2024).

Yang, R. (2021). The Causes of Gender Segregation in Higher Education. *Social Sciences in the 21st Century*, (Διαθέσιμο: <https://www.dpublication.com/wp-content/uploads/2021/06/318-337.pdf>, προσπελάστηκε στις 29/02/2024).

Zorlu, A., & Kalter, F. (2019). The role of the urban environment in social integration: Examining the impact of mixed communities on social cohesion. *Urban Studies*, 56(3), 457–474. <https://doi.org/10.1177/0042098018787869>.

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). Ποιοτική Μεθοδολογία Έρευνας. Εφαρμογές στη Ψυχολογία και την Εκπαίδευση. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, από: <https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-473>.

Κατσιμίχα, Μ. & Παπαλεξάκη, Α. (2020). Γλωσσικός σεξισμός: η υποτίμηση του γυναικείου φύλου στο χώρο της εκπαίδευσης. Πτυχιακή. Τμήμα Εκπαίδευσης Και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία. (Διαθέσιμο: <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2920848/file.pdf>, προσπελάστηκε στις 11/02/2024).

Κοτρωνίδου, Ι. (2012). Παιδαγωγικές πρακτικές και ταυτότητες φύλου στο Νηπιαγωγείο. Πρακτικά Συνεδρίου από το 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο που διεξήχθη στις 5-7 Οκτωβρίου 2012. Φορέας Διεξαγωγής: Ελληνικό Ινστιτούτο Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.).

Τζιμπούλου, Ο. (2022). Απόψεις και στάσεις εκπαιδευτικών σχετικά με τα έμφυλα στερεότυπα: εκφάνσεις, τρόποι/μέσα διαχείρισης της έμφυλης ανισότητας στο σχολικό περιβάλλον. Διπλωματική. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. (Διαθέσιμο: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/171196>, προσπελάστηκε στις 18/02/2024).

Ψιλού, Ε. (2015). Φύλο και Εκπαιδευτική Διαδικασία: Στάσεις και Συμπεριφορές των Ελλήνων δασκάλων ανάλογα με το φύλο τους απέναντι σε μαθητές και μαθήτριες στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. (Διαθέσιμο: <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=42436&lang=el#p=1>, προσπελάστηκε στις 11/02/2024).